

Figurer på stabbursvegg i Erlien, Tolga

Bevaringsavdelingen ved Stiftelsen Domkirkeodden fikk i oppdrag å undersøke og restaurere tolv figurer fra to stabbur som opprinnelig sto ved siden av hverandre på Lensmannsgården i Erlien nord for Tolga sentrum. Det ene buret ble flyttet i 1880-årene. Oppdragsgiver var Hedmark fylkeskommune og arbeidet pågikk mellom 2002 og 2006. Forrige gang figurene ble behandlet var i 1965 i forbindelse med at stabburet på Lensmannsgården skulle flyttes fordi riksveien skulle legges om. En del opplysninger fantes i Riksantikvarens arkiv i tilknytning til denne saken, bl. a. Ivar Østgårds historikk. Det finnes ikke rapporter om tidligere behandlinger, men Odd Heland, Riksantikvaren, laget et notat mai 1965: *"Trefigurene har vært nede til restaurering i vinter. Arbeidet er utført av maleren Arnold Langøyen på Os. Han har undersøkt hvordan de tidligere har vært malt, skrapet bort løs maling og malt opp i de opprinnelige farger. Figurene er nå ferdig restaurert og tok seg riktig godt ut. En del tre-reparasjoner på de er også utført. Langøyen vil sende Riksantikvaren en rapport om hvordan arbeidet er utført."*

Vi finner ikke denne rapporten.

Noen av figurene skulle stamme fra et 1700-talls gårdsanlegg på Røros, mens noen skulle være fra slutten av 1800-tallet og være laget på Tolga. Vårt restaureringsoppdrag skulle vise seg å være mer komplisert enn først antatt, så trolig har ingen studert hver enkelt figur så inngående før som vi fikk anledning til å gjøre. Ved å sammenholde det

som tidligere er beskrevet, med våre studier av figurenes fargelag, utforming og ”påkledning”, kan vi derfor formidle en til dels ny, men også mer utfyllende historie enn før om disse treskulpturene i Erlien.

Valg av behandlingsmetode

På bakgrunn av litteraturundersøkelser og studier av figurene, måtte vi komme fram til behandlingsmetode. Alle 12 figurene er skjært i furu og malt med linoljemaling i flere omganger. Teknisk var det utfordringer bl a fordi det var mye krakelert og løs maling, malingen var sterkt falmet på forsiden og den skjulte tidligere tre-reparasjoner, rustne spikre og løsnet kitting. Det hadde skjedd oppmaling av figurene mange ganger og det var stor forskjell på hvordan figurene var malt opprinnelig i forhold til nå. Det var lite originalmaling igjen på den siden som hadde vært utsatt for vær og vind, mens baksiden var nesten uskadet. Enkelte ”kroppsdeler” var fornyet på flere av figurene, men det var lite råteskader. Videre viste det seg at et par figurer trolig hadde byttet identitet ved forrige oppmaling og at det var uklart hvilke figurer som hadde sin opprinnelse på Tolga og hvilke som kunne være fra Røros.

Vi kunne se for oss flere måter å løse oppgaven på:

1. **Konservere, lage kopier** (fargesetting av 1965).

Konsolidere figurenes malingslag, dvs feste løs maling. Foreslå at de ble satt innendørs i stabilt klima f eks på museum. Lage kopier malt opp med fargesetting fra 1965 til å montere på

stabburene. Ingen fargeundersøkelse.

2 a. **Fargeundersøke, lage kopier** (fargesetting 1770, 1870). Konservere.

Fargeundersøke figurene for å finne ut hvordan de var malt opprinnelig. Lage kopier, malt opp med de eldste fargene, til å montere på stabburene. Konsolidere figurenes malingslag. Foreslå at de ble satt innendørs i stabilt klima.

2 b. **Fargeundersøke, lage kopier** (fargesetting 1770, 1870). Konservere og retusjere.

Fargeundersøke figurene for å finne ut hvordan de var malt opprinnelig. Lage kopier, malt opp med de eldste fargene til å montere på stabburene. Konsolidere figurenes malingslag. I tillegg kitte og retusjere slik at de fremsto som i 1965. Foreslå at de ble satt innendørs i stabilt klima, f eks på museum.

3. **Fargeundersøke, konservere og reparere treverket**, male figurene (fargesetting 1770, 1870)

Fargeundersøke figurene for å finne ut hvordan de var malt opprinnelig. Reparere tre: rustne spikre fjernes, felle inn tre i sprekker. Fjerne løs maling og noe overmaling og kitting fra 1965 som slører detaljeringen i treskjæringen. Trefigurene grunnes og males med tradisjonelle materialer, dvs linoljemaling med lysekte pigmenter.

Begrunnelse for valg av alternativ 3
Eierne har et klart ønske om å få originalfigurene tilbake på veggen, så forslag 3 ble det vi gikk videre med. Det arbeidet vi gjorde videre utelukker ikke at det kan lages kopier senere, de fargeundersøkelser som er utført, er

nødvendig for det arbeidet. I restaureringsprosessen oppdaget vi mange detaljer som vil kunne gi mye mer detaljerte "kopier" hvis noen ønsker å utføre det i framtida.

Til tross for at figurene skal males opp igjen og framstår som nye, vil den malingstypen vi valgte eldes på samme måte som den opprinnelige og bevare noe av aldersverdien ved figurene. Overflatene blir ikke helt glatte, det vil være liv i overflaten. Fargene vil kunne fortelle en riktigere historie om skulpturenes opphavlige situasjon enn det som var tilfelle ved forrige restaurering. Vi anser verdien av å se treskulpturene med original fargesetting som mest historiefortellende og det kan få fram kunstneriske kvaliteter ved treskulpturene på en bedre måte. Ved å fjerne noe av de tykke malinglagene kan også detaljer i utskjæringen komme bedre fram på f.eks. draktdetaljer og hår.

Trereparasjoner vil kunne foregå uten å gripe inn i originalen i særlig grad. Alle inngrep dokumenteres med foto. For å sikre og stabilisere figurene vil det være nødvendig å fjerne en del rustne spiker og lime sammen løse deler. Løse kitninger må fjernes og tre kan benyttes i stedet. På en figur vil mer omfattende trereparasjoner måtte skje, på Jens borti Stenom.

For eierne og folk i Tolga har stabburene med de originale figurene stor identitetsverdi. Alle har vært opptatt av når figurene kom tilbake, og mange har vært redde for at de skulle "forsvinne" på et museum. Vårt håp er at når figurene nå er blitt malt med opprinnelig fargesetting, vil dette gi økt bevissthet om deres historiske verdi.

Historikk. Lensmannsgarden

På Lensmannsgarden i Erlien på Tolga var det to stabbur, noe som er vanlig i Nord Østerdalen. Men på denne garden ble disse prydet på en uvanlig måte, med malte treskulpturer. Dette skjedde i lensmann John Skogstads tid, på 1870-tallet. Noen av figurene skal være kjøpt "antikvarisk" og noen skal være fra hans samtid. Denne figurmontasjen har fanget interessen til mange forbipasserende på allmannsveien mellom Oslo over Røros til Trondheim.

Skogstad gikk av som lensmann i 1883 og bosatte seg på Erlikloppen, eller Kloppmoen, et bruk han hadde kjøpt lengre sør i Erlien. Han flyttet det minste stabburet dit.

John Skogstad (1801-1883) var fra Moseng søndre i Os og var lensmann i Tolga og Os fra 1841 til 1883. Han makeskiftet Erlien søndre med Henning Irgens og garden ble senere kalt Lensmannsgarden.

Stabburene er blitt avbildet og beskrevet i litteraturen og de var naturlige fredningsobjekter i 1923. I innberetning fra Den antikvariske bygningsnevnd, fortidsminneforeningens årbok 1924, skriver professor Anders Bugge. – *Kloppen (Kloppmoen). Av spesiell interesse er gårdens to-etages loft, paa gavlsvalen som er indpanelt, er der utskåret portal og ovenover denne et vindu med rikt utskaaret indramning samt på siderne fire udskaarne rundfigurer, nederst to satyrer, skriver seg antagelig fra slutn. av 18. eller begyndelsen av 19.aarh.*

– *Erlien. Anlægget er karakteristisk med sine lange to-etages tømmerbygninger. Av særlig interesse er stabburet med sine eiddommelige utskaarne figurer.*

Foto fra ca 1877. Alle figurene unntatt løven er med på bildet. Flaggstang med nasjonalfarger i striper, et dueslag med ei dame ved siden av. På Kloppmoen-buret (t.v.): to satyrer nederst, budeie øverst til venstre og Putt-Anne til høyre. Det andre buret ble senere ombygget, her ser vi: 1700-talls soldat t.v., 1800-talls soldat th., over disse to store Marsfigurer, på mønet en liten Mars. På grindstolpene en liten Mars eller Pan til venstre og Jens borti Stenom på høyre stolpe. Eier Norsk Jernbanemuseum NJ 8799.

Nasjonalromantisk anlegg

Det eldste foto vi har av stabburene er trolig tatt av en baneingeniør som var med på åpningen av Rørosbanen i 1877. Det viser stabburene plassert sammen nord i tunet. Vi ser skulpturene montert på gavlveggene mot veien og den lille marsfiguren er festet på mønet av buret til høyre. Området er gjerdet inn og på grindstolpene er det også plassert figurer. Mellom burene er det satt opp flaggstang malt skiftevis med tre farger. Samme fenomen har vi tidligere sett på eldre foto

av gardene rundt kirka i Tolga. Disse flaggstengene ble trolig malt i nasjonalfarger og demonstrerte at man sto for en sjølstendighetslinje i den nasjonale politikken.

Vi kjenner igjen alle figurene på fotografiet fra ca 1877: Stor soldat, liten soldat, to store marsfigurer, en liten mars og en liten mars som også kan være Pan (med beger), to satyrer, to kvinnefigurer, en "gubbe". Men ingen løve, det betyr at løven kommer senere.

En landmåler fra Ringerike som var

på reise i Østerdalen i 1878 skriver:

”Søndag 28. juli reiste jeg og Johan med trenet oppover til Tolgen. Omtrent en halv mil ovenfor Tolgen stasjon, ligger gården hvortil vi reiste fordi gården skulle måles opp. På Erliens nabogård, hos lensmand Skaug-stad, er utstilt fire trefigurer, med skjold og verge på hvert af stabburene, to på hver side av indgangen, hvilket lyser i pralende farver på grå vegg. Midt mellom stabburene, som står tett ved hverandre, er reist en flaggstang som ligeledes stråler i brogede farver.” Denne beretningen sier oss noe om hva som var malt på denne tida, men det er tydelig at han kun har oppfattet figurene på det ene stabburet.

Lensmann Erik Østgård (gift med John Skogstads datter, Inger) foran et ombygget lensmanns-stabbur, 1908. Vi ser at løven er kommet på plass, men ellers finner vi samme montasje som i 1877.
Eier: Rørosmuseet.

Ulike teorier om figurenes historie

Dette anlegget er beskrevet av mange i tidenes løp, det har tydeligvis gjort inntrykk og ulike tolkninger er gjort av figurenes alder og hvem som har laget dem. Men det er kun i lokallitteratur som i Årbok for Nord Østerdalen, at man har forsøkt å beskrive noen av dem i detalj. Lokalbefolkningen har hatt en oppfatning av at figurene har vært laget av fanger som har sittet i arresten som Skogstad lot bygge på gården.

Siden 1960-tallet har eierne visst at noen av figurene opprinnelig kommer fra Hjort-Engan på Røros og at noen var laget lokalt, men det har vært skiftende teorier om hvilke som kom fra Røros og hvilke som var av lokal herkomst.

Likedan har man på Røros visst at figurene på stabburene i Erlien stammet fra Hjort-Engan.

Hjort-Engan

Lystgård med skanse og barokk hageanlegg med skulpturer

Som bakgrunn for historien om de eldste figurene må vi fortelle om en bemerkelsesverdig person i Bergstadens historie, direktør ved Røros Kopperverk, Peder Hjort (1716-1789).

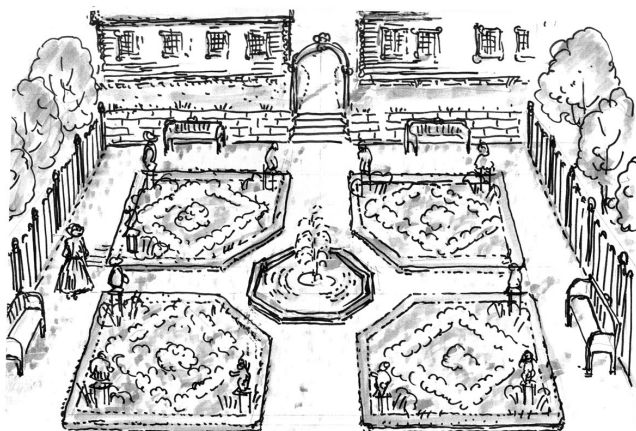
Han studerte i København og ble cand. theol. 21 år gammel, ble fanget inn av opplysningstidens ideer og var sterkt litterært interessert. Han ble valgt inn som medlem nr 54 i Det Kongelige Norske Videnskabers Selskap. Hjort virket i 46 år ved Røros Kobberverk som proviantskriver fra 1742, bergskriver fra 1762 og direktør fra 1772 til sin død i 1789. Hjort tok opp arbeidet med å få til ei ny kirke på

Røros i løpet av 1770-årene og i 1784 ble Bergstadens Ziir innviet. Hjortkapellet fikk han bygget før, men slik at det ligger inntil kirka på sørsida.

Peder Hjort hadde mange eiendommer, men setra *Tyvold engslett*, etter hans tid kalt Hjort-Engan, lå langs gammel-allmannvegen til Os, øst for Glomma. Han gjorde setra om til et mønsterbruk og "lot den til sin fornøyelse bygge på herskaplig måte." I Hjort-Engan ble det opparbeidet et parkanlegg som var en ren severdighet. Det var tre stuebygninger gruppert rundt en større gårds plass og her var det et springvann hvor strålene sprang 14 alner til værs (9 m). Ved husene var det anlagt en prydhage og bjørklia ned mot Glåma var omdannet til en prektig park med rette alleer og ganger. Flere lysthus inngikk i anlegget, om vinteren fungerte de som høyløer. Et ble kalt Hiortkjerka, var bygd som et lite kapell med klokke i tårnet på taket. Rundt omkring i hagen og parken stod en rekke treskulpturer stilt opp. De var sannsynligvis, i hvertfall en del av dem, skåret av svensken Jøns Ljungberg som en vet oppholdt seg i Bergstaden i 1770-80-årene. På bakken over gården var det anlagt en liten skanse utstyrt med kanoner og tresoldater. Et av forbildene for dette kan være Nordmandsdalen ved Fredensborg slott i Nord Skjælland der det ble det satt opp 50 sandsteinsfigurer mellom 1764-68 med norske bønder og fiskere som motiv.

Skulpturene, kanskje Jøns Ljungbergs verk?

Gerhard Schøning karakteriserer anlegget som det prektigste han hadde sett, i sin reiseberetning fra 1773-1775.

Råskisse av Unni Dahl Grue, 1995. Perspektiv over hvordan parterrehagen, rett nedenfor tun og mur, kan ha sett ut i beste fall – med skulpturer og planter.

*To av de fire årstider, "vinter" og "vår" sees her på opprinnelige søyler i Engan. "Vinter" med teppe, kvinnelig "vår" med blomster
Foto: OHØ Riksantikvaren 1941.*

Men han nevner ikke figurene. Det kan være fordi de ikke var på plass enda. Den svenske treskjærereren Jøns Ljungberg (1736-1818) sies å være kunstner for figurene, – "en vet han oppholdt seg i Norge i 1770-1780-årene", skriver Kvikne i Rørosboka

Det er noe uenighet om Ljungbergs evner som treskjærer i og med at han er møbelsnekker. Men vi vet han var mester for prekestolen i Wemdalen

kirke, den er fra 1763, og for prekestolen i Hede kirke fra 1790. Det var mange oppdrag for en treskjærer i Trondheim og Røros på slutten av 1700-tallet, det var de store trepaléenes tid.

Jøns Ljungbergs prekestol i Wemdalen kirke 1790.
Foto: Jämtland läns museum.

For egen del kan vi legge til at de treskjærerarbeidene som er utført på prekestoler i Wemdalen og Hede kirker, ser ut til å være av god kvalitet sjøl om stilen virker litt stiv. På denne bakgrunn kan vi i alle fall slutte at han skar i tre, han lagde ikke bare møbler i snever forstand. Vi kan ikke se bort fra at Hjort-kapellet på Røros, som sto ferdig før kirka, og som har utsmykking i tre-

skurd, kan være Ljungbergs verk. Han ble tollbetjent ved Funäsdalens tollstasjon i 1782, men han fortsatte med å lage møbler og finéarbeid.

Auksjon etter Peder Hjort i 1790

Peder Hjort døde i 1789 og alle hans eiendommer ble solgt på auksjon i 1790. Verdien inngikk i en stiftelse kalt Hjorts Stiftelse som eksisterer den dag i dag. 30 av 38 figurer ble kjøpt av E. O. Knoph som var Hjorts etterfølger ved verket og eier av Engan som senere ble delt i flere småbruk. Fra auksjonsprotokollen (fol 262b) som er på flere hundre sider, kan vi få et inntrykk av hvilke figurer som fantes i anlegget. Åtte figurer i Erlien og tre på Norsk folkemuseum er kjent i dag. I tillegg kommer de vi kan kalle "de fire årstider" som finnes på småbrukene i Engan, men som ikke nevnes i auksjonsprotokollen. Dessuten en marsfigur med "nytt" ansikt som kom fram i forbindelse med utstillingen på Hiort-Engan studio-galleri sommeren 2006. En figur med beger og verge på Lensmanns-stabburet kan være Pan, og ikke Mars, fordi den har beger.

Det kan være flere opplysninger å hente ved å studere auksjonsprotokollene, gjengitt fra artikkelen "Haveskulptur" av Inger Helvig-Rogstad i Fortidsminneforeningens årbok for 1938:

1 bødker,	<i>Hr Henrich Meinke, Trh</i>
2 kjerring,	<i>Hr Henrich Meinke, Trh</i>
3 kjerring med guttebarn og pikebarn	<i>Direktør Knoph</i>
4 bergmann i sin drakt i "couleurer"	<i>Direktør Knoph</i>
5 en kullsvier med øks og spade	<i>Direktør Knoph</i>
6 en artillerist med mundering	<i>Agentinde Lysholm, Trh.</i>

- 7 en artillerist med mundering
Agentinde Lysholm, Trh.
- 8 en soldat i mundering Direktør Knoph
(1 Lensmannsgarden)
- 9 en soldat i mundering, skadet
Direktør Knoph
- 10 en statue forestillende krigsguden Mars
Direktør Knoph
- 11-18 åtte statuer fores. krigsguden Mars
Direktør Knoph
(4 Lensmannsgarden
1 Norsk folkemus.
1 Røros)
- 19 statue av guden Pan
Hr Henrich Meinke, Trh.
- 20 statue av guden Pan
Hr Henrich Meinke, Trh.
- 21 statue av gudinnen Flora
Hr Henrich Meinke, Trh.
(1 Norsk folkemus.)
- 22 statue av gudinnen Flora
Hr Henrich Meinke, Trh.
ditto
- 23-28 seks dansende satyrer Direktør Knoph
2 Kloppmoen
- 29 en budeie med dall og ask Direktør Knoph
1 Kloppmoen
- 30 kvegrøtter med et lam under armen
Direktør Knoph
- 31 en slåttekar med ljå Direktør Knoph
- 32 en pike med rive og et drikkekar
Direktør Knoph
- 33-36 fire små gutter med
blomsterbusker i hendene
Direktør Knoph
- 37 kullsvier med øks og spade
Direktør Knoph
- 38 kullsvier med øks og spade.
Direktør Knoph

Hvem var treskjæreren Håkon Moseng?

I brev til Riksantikvaren fra daværende eier, Stein Østgård, datert juli 1965 er det med en historikk om stabbur og lensmannsarresten utarbeidet av Ivar Østgård, bror til daværende eier: "I 1870 åra ble figurene satt opp på to stabbur på Lensmannsgården, i Erlien i Tolga. Det minste stabburet med fire figurer ble flyttet til Skogstad eller Erlikloppen da gammel-lensmannen John Skogstad gikk av i 1883. Skogstad: "2 kvinnefigurer og 2 satyrer."

Lensmannsgarden: "2 soldater, 2 mars statuer med spyd, 1 Florastatue, 1 liten Mars statue."

På slutten skriver han: "Dertil kommer 1 løve og 1 bondefigur (Jens oppi Stenom) som ble skåret av Håken Moseng om vinteren 1865 i arresten".

Håkon Moseng ble født 23. juni 1846 på Bortate-Moseng nordre i Os, på slutten av livet flyttet han til Orkdalen og døde der, ukjent år, i flg. Olav Hummelvold. Han var oppvokst på nabogarden til Søndre Moseng som lensmann John Skogstad makeskiftet med Henning Irgens ca 1840. Noe tyder på at lensmannen tok litt ekstra vare på denne ungdommen som havnet på skråplanet tidlig. I den gamle Osboka står det: "Håkon var den kjente treskjæreren. Han kom sammen med dårlige kamerater og kom på straff. Men der lærte han treskjæring ordentlig."

Han ble arrestert i januar 1865, ekstrarett ble satt 1. februar 1865 og fordi det hadde vært gjentatte tyverier, måtte han sone ved Botsfengslet og han satt der fra 24. mai 1865 til 24. januar 1868. Bevis på det finner en i folketellinga for 1865: *Botsfengslet, Haaken Michelsen*. Etter at han kom ut av fengslet, ble han

i Oslo ei tid. Det er tydelig at Moseng utviklet seg som treskjærer. Ting som tilskrives ham i Tolga og Os er laget i den treskjærerstilen som vokste fram på slutten av 1800-tallet og som Dag Sveen beskriver i boka *Fra folkekunst til nasjonalt kunsthåndverk*.

På bakgrunn av dette vil vi tro at Putt Anne, Jens borti Stenom og den minste soldaten kan være laget av Moseng før han kom til Oslo, mens løven er laget etter en tid i hovedstaden. Vi antar at løven er laget senere fordi den kan være inspirert av løvene foran Stortinget som ble laget av fanger på Akershus, og som kom på plass foran Stortinget på den tid han slapp ut av fengslet. Ivar Østgård nevner at Moseng var i lære hos Borch som sto for arbeidet med Stortings-løvene, uten at vi har fått dette bekreftet.

Moseng har etterlatt seg mye fint treskjærerarbeid særlig i Os: ølkrus og skulpturer, og små skap i dragestil.

Opplysninger om de enkelte skulpturene.

Soldat fra ca 1770 fra Hjort Engan
Denne soldaten har uniform fra det 2. Trondhjemske nationalregiment, Holt-aalske Skiløber-Compagnie av Nordenfjeldske Skiløberbataillon, og har stått på skansen ovenfor Hjort Engan. At ikke alle detaljer stemmer med de reglementerte uniformene, må tillegges folkekunstnerens frie og selvstendige stilling! Soldaten er fargesatt ut fra fargeundersøkelse og vi har fått fram flere detaljer enn ved 1965 oppmalingen.

Løve. Foto: Hedmarksmuseet.

Soldat fra 1770, før og etter restaureringer.
Foto: Hedmarksmuseet.

Hårpryd: Soldatens hår måtte være så langt at det kunne krølles i to sidebukler. Håret i bakhodet bandt man sammen omkring en ståltråd til en hårpisk som var 30 cm lang. Avskaffet 1803. Rød kjole med lange skjøter, blå rabatter, krage og oppslag. Tinnkapper. Bukse og vest skulle ha samme farge som rabattene, ved vervede regimenter før 1770. Hatten skulle være trekantet, tosnutet hatt ble båret av offiserer etter 1790. Støvlettene er de svarte gamasjer og det hvite er antage-

lig strømper (støvlemansjetter). Livgehenget, beltet, bæres over kjolen.

Budeie med dall og horn fra Hjort Engan

Figuren har tidstypiske klær fra rokokko-perioden på andre halvdel av 1700-tallet slik vi har tolket det. Slike klær var mange steder lenge i bruk, og i Nord-Østerdalen ei god stund innpå 1800-tallet. For sammenliknende bildemateriale, se Chrisian Tønseth: *Norske Nationaldragter, Dragter fra Tønset, Plansje 27*.

Det er flere ting som kan gi grunnlag for tolkninger ved denne skulpturen. Det kan se ut som treskjæreren har utstyrt budeia med liv og serk, mens maleren har gitt ermene og livet samme blå farge. Dermed framstår det som ei trøye.

Ved senere oppmaling fikk budeia grønt liv (vest) og hvite serkermer (skjorte). Trolig har denne figuren blitt tolket som Putt Anne i 1965 og håret ble gråmalt som på ei eldre kvinne.

Stakken er foldelagt noe som er typisk for folkedraktskikken som var påvirket av rokokkomoten. Stakkene fra den tida finnes i ulike materialer og farger. Rødt var fineste stas, og nesten utelukkende brurestakker, men krapp-rødt tøy var i bruk. Forkle var vanlig i perioden, til hverdags som fest, men vi har ikke funnet spor etter det på denne figuren. Rundt livet har figuren noe som ligner et belte med to ender som henger ned foran. Det er usikkert hva dette kan være, men en mulighet er at det er et såkalt "oppstutterband" til å heise opp stakken under arbeid. Tradisjonelt burde stakken gå høyere opp i livet.

*Budeie, før og etter restaurering.
Foto: Hedmarksmuseet.*

Serken/skjorta har halsringing uten linning, noe som går godt inn i tidsbildet. Serken går over halsringinga på trøya, helt rundt. Under serkringen/spretta (halsnåla) er en halssplitt.

Serken er lukket foran med en metallring, oftest var slike av sølv, men kunne også være i messing og andre simple metall. Tradisjonelt feste var med nål foran ringen, og serken ble trekt gjennom slik at stoffet ble synlig inni ringen.

Trøya er ei skjøtt-trøye med rokokkosnitt. Trøya har to oppsplittede skjøter foran. Snittet er tidstypisk, med midtsøm og to buede sømmer i ryggen.

Avstanden mellom midtsøm og sidesømmer i ryggen er et rokokkotrekk, (mot slutten av denne moteperioden, ble avstanden mellom sømmene mindre og mindre.) Slike trøyer kunne godt være ensfargede, og både grønt og blått var vanlige farger. Slike trøyer var gjerne heftet med skjulte heker foran, og figuren ser noe frivol ut med trøya åpen, men dette kan tolkes som at hun er i en hverdagssituasjon. Det stilmessige idealet var at livet skulle gå i hop foran, enten det hadde heker eller snøring som hun fikk ved forrige oppmaling.

Strømper/hoser var gjerne strikket, og vanlige farger var rødt, blått, grått og svart.

Figuren har lærsko med messingspinner, tidstypisk utformet med todelt spennetamp

Figuren har ikke hodeplagg, men langt hår i kunstferdig oppsatt i bakhodet. En regner med at alle kvinner brukte hodeplagg i alle sammenhenger på denne tida. Det er derfor mangelfullt kildemateriale for å tolke frisyren.

To store og to små marsfigurer fra Hjort Engan

Disse figurene nevnes i auksjonsprotokollen etter Hjort. De har vært malt forskjellig opp gjennom tidene. Første gang var de malt hvite som antikkens marmorfigurer, slik man trodde disse var på slutten av 1700-tallet. Senere har hud, hjelm, hår og lendelede hatt skiftene nyanser. Men vi har gitt dem en ensfarget kulør igjen og synes dette framhever det skulpturelle ved figurene.

Figurene har hjelm med fjærpryd på hodet og de store har lendeklede. I den ene hånda holdes roccailleprydet skjold, i den andre et spyd. Dette spydet har vært stukket inn i den ledige hånda, men montert på veggen kom dette i veien og en opprettstående variant ble valgt for de store.

En liten mars figur har skjold og verge, den andre som også kan tolkes som Pan, har beger og verge(?). Pan var en gud i gresk mytologi, mektig guddom som særlig likte de ville fjellstrøk, sjenket småfeet trivsel og fruktbarhet.

Marsfigurer, før restaurering.
Foto: Hedmarksmuseet.

To satyrer fra Hjort Engan

I gresk mytologi er satyrene regnet som halvgudommelige vesener med dyriske og menneskelige trekk, hos romerne kaltes de fauner. Satyrene våre har horn og bukkeføtter, skamhår og en liten hale. De er meget profesjonelt utskåret med ledighet i formen. De minner i uttrykket om figurene fra de fire årstider.

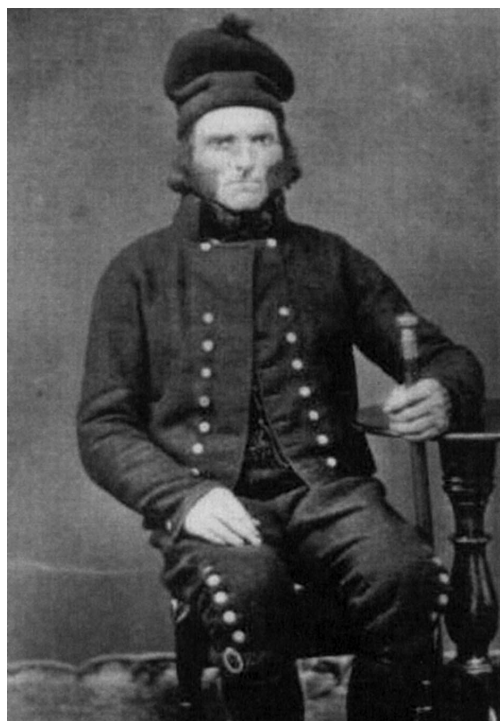

Satyrer, før restaurering. Foto. Hedmarksmuseet.

Mosengs figurer Jens borti Stenom

Vi har hørt at Moseng hadde levende modell for denne figuren. Dette er trolig Jens Jonsen Riise f 1779 og død i 1869. Han fikk også tilnavnet "Gammel-Jens" og var sønn av Jon Evensen fra Røsebygda, som døde i 1832, 87 år gammel. Mor til Jens Jonsen hette Anne Jensdatter Riise og var fra Fabrogarden (kalles nå Stenan). Hun og Jon fikk jord bak Fabrogarden for å sette bo og bygde ei stue mellom Fabrogarden og Pålsbakken. Jens Jonsen var gift med Sigrid Olsdatter Nystu Berg fra Vangrøfta i et barnløst ekteskap. Derfor kjøpte Fabrogarden tilbake eiendommen i 1869.

Han er litt gammeldags kledd, han har topplue, stutt-trøye og bukser i vadmel og støvler. Han har stav med jernpigg i handa og surmjølkskagge i andre handa.

Halvor Hagen, Vingelen, 1804-1882.
Viser klesmoten, legg merke til staven.

Jens oppi Stenom, før og etter restaurering.
Foto: Hedmarksmuseet og Nordøsterdalsmuseet

*Soldat fra Østerdalske Jægercorps,
før og etter restaurering.*

Foto: Hedmarksmuseet og Nordøsterdalsmuseet.

Soldat fra Tolga, det Østerdalske nationale Jægercorps.

Figuren fremstår med en uniform som var aktuell fra 1845 til 1888. Hatten med fjær av bersaglieri-type ble først innført ved Garden og jegerkorpsene i 1862. Til daglig arbeid og eksersis fikk man samtidig en båtlue som ble båret istedet for hatten. Kokarde i nasjonal-fargene pryder hatten. Jakka eller uniforms skjolen, er hoveduniformen fra 1845 og til 1888. Fra 1855 brukte hæren ei kort jakke til eksersis. Buksene har smale renner i sidene. Buksene blir båret løst nederst, og ikke stukket ned i støvlene. Dette taler for at figuren har et forbilde fra begynnelsen av perioden, men det finnes eksempler på at 1877-uniformen bæres med buk-

sene utenpå støvlene. Han har skolett, korte støvler. Beltet som er fremstilt med bred spenne peker mot perioden etter 1855. Hattens farge er svart, noe som stemmer med reglementet. Fargene på uniformen er nok den lokale kunstners eget valg.

På bakgrunn av uniformshistorien kan det godt passe at Moseng har laget denne figuren.

Putt-Anne fra Os

Denne figuren kan være laget av Håkon Mikkelsen Moseng. Tradisjonsopplysninger sier at Putt-Anne hadde bevilgning til å selge brennevin, til kull- og malmkjørere som kjørte etter Glåma vinterstid fra si stue på østsida av Glåma, rett over for Strandgardene. Stua var satt opp i en skogteig som tilhørte Stormyren på Os. Hun var fra garden Moseng Nordre og var født i 1819. De to kvinnefigurenes identitet har vært byttet om, men det er ingen tvil om at vår Putt-Anne kan være født i 1819, påkledningen bærer preg av nyrokkomoten fra etter 1850. Timeglass-silhuetten, lavtsittende, vide ermer på trøya, vid stakk og smalt liv er typisk. I motebildet er dette tida for krinolinene. Figuren har relativt glatt stakk med smalt liv og stor vidde. Det er vanskelig å tolke om den har foldelegging, rynking eller er sydd av skrådde bredder. Stakken har hengefold nede. Slike stakker kunne være ensfargete, men var ofte rutete eller stripete.

Kort, smalt forkle er typisk for nyrokko-perioden. Dette forklede har også hengefold, og det er litt usikkert hvor vanlig det var. Men stilidealet i tida var å understreke de horisontale linjene, og mønstre på forklær kunne i

alle fall gjerne gå på tvers. Materialene varierer, men mønstervevd ull/silke var vanlig, i alle fall til finklærne. Forkledet er rynket eller smalt foldelagt, noe som også stemmer med tida.

Trøya har lavtsittende ermer (isydd lavt på skuldrene), noe som kom med skinkeermene i biedermeiermoten. Imidlertid ser disse ermene (på figuren) ikke så vide ut, og er derfor mer preget av nyrokocco. Slike trøyer var gjerne lukket med skjulte heker foran, og av og til var det ikke heker hele vegen, slik at trøya sprikte over bringa. De yngste trøyene kunne ha synlig knapping foran. Trøya har midtsøm og to sidesømmer bak, og lange skjøter til under livlinja. En del nyrokokkotrøyer sluttet ved livet, andre var som denne.

Strømper/hoser var strikket, vanlige farger var svart, hvitt, blått, men trulig var fortsatt også røde i bruk. Såpass sent som etter 1850 kunne også tofargede strømper være i bruk.

Halvhøge støvelformede sko var moderne rundt 1850, noen var nesten uten hæl. Fasongen med smalnende, rett avskåret front glir godt inn i tida.

Det er ikke lett å tolke hodeplagget til Putt-Anne inn i noen av de ulike tradisjonelle variantene i Østerdalen. Det kan ha vært malt knyting under haka uten at vi har funnet fargespor etter det. I så fall ligner hodeplagget på ei rynkelue vi kjenner fra Kvikne og Orkladalføret. Men det kan også tolkes som en form for hårnett.

Løven

Det har vært antatt at løvene som tilskrives Håkon Mikkelsen Moseng, skyldes inspirasjon han fikk i Oslo da Stortingsløvene ble laget.

*Putt-Anne fra Os, før og etter restaurering.
Foto: Hedmarksmuseet og Nordøsterdalsmuseet.*

Billedhuggeren Borch var den skapende kraft her, mens straffanger fra Akershus utførte sjølvasteinhogginga. Under vår løve står det *"forferdiget av H? Irgens"*. Moseng har en nabo som er jevn gammel med ham som heter Hans Andreas Irgens, sønn av Henning Irgens som lensmann John Skogstad makeskiftet med. Noe godt svar på dette har vi ikke. Det finns en løve til på nabogarden, Øvensgarden, som er meget lik vår løve. Så Moseng hadde nok flere oppdragsgivere som ville ha den norske løve på garden.

Etterord

Fargeundersøkelsene av de eldste figurane er utført av NIKU, Norsk institutt for kulturminneforskning.

Restaurering av alt treverk og res-

taurering av løven er utført av Anne Storbekken, Stiftelsen Domkirkeodden. Malearbeidet er foretatt av Truls Magnus Løken, dessuten fargeundersøkelse av Putt-Anne. Undertegnede har foretatt litteraturstudier, ledet arbeidet og utført fargeundersøkelse på soldat fra Tolga og Jens borti Stenom.

Amund Spangen, Røros, har gitt verdifulle opplysninger. Jon Brønne, NIKU, har vært nyttig rådgiver for prosjektet.

Arbeidet er støttet av Hedmark fylkeskommune, Riksantikvaren og Bevaringsavdelingen, og Nordøsterdalsmuseet.

Da figurene var ferdig satt i stand, ble det laget en utstilling med alle figurene og historien ble fortalt i plansjeform og ved foredrag. Utstillingen ble først vist på Tolga, så på Tynset og til sist i Hjort Engan på Røros. Her fikk folk anledning til å se skulpturene fra alle sider. Mange hadde aldri sett dem på nært hold før. Nå er figurene tilbake på stabbursveggen på Lensmannsgarden og fortsetter å være en attraksjon ved rv 30. Neste sommer kommer resten av figurene på plass på Kloppmoen.

Noen av kildene

Artikkelen baserer seg på nærkontakt med figurene gjennom mange år, samarbeid med fagkollegaer, verdifulle opplysninger fra Bjørn Sverre Hol Haugen, Rolf Rasch-Engh, Odd Steinar Riise og andre sammen med studier av lokal og generell litteratur bl a:

Eystein Eggen: Tolga. Gards og sleksthistorie 1968

Om Hjort Engan og barokkanlegget: Unni Dahl Grue Institutt for landskapsplanlegging, NLH Ås. Rapport UDG 1996.

Olav Hummelvoll: Håkon Moseng – mester-treskjæreren i Årbok for Nord-Østerdalen 1991
Direktør Peder Hjort og hans stiftelse: Olav Kvikne. Fra Rørosboka.

Rolf Rasch-Engh: Nordenfjeldske skiløperbataljon, 1747-1826. Utgitt av Hærstaben, 1997

Haveskulptur, Fortidsminneforeningens årbok for 1938. av Inger- Helvig Rogstad.

Ivar Sæther: Tolgen Kristiania 1908

Vigdis Vingelsgaard,
Bevaringsavdelingen,
Stiftelsen Domkirkeodden
2305 Hanar